

**Чернігівський центр перепідготовки та підвищення кваліфікації
працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування,
державних підприємств, установ і організацій**

**Центр українських досліджень Інституту Європи
Російської академії наук**

Сіверський інститут регіональних досліджень

Деякі питання сучасних україно-російських взаємин

Матеріали «круглого столу»

(1 липня 2008 р.)

Чернігів 2008

УДК 327 (477)
Д-39
ББК 66.4 (4 УКР),9(4РОС)0

Затверджено до видання навчально-методичною радою Чернігівського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, протокол № 3 від 1 вересня 2008 р.

Д-39 Деякі питання сучасних україно-російських взаємин: матеріали «круглого столу» (Чернігів, 1 липня 2008 р.) / Чернігівський центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій; Центр українських досліджень Інституту Європи РАН; Сіверський інститут регіональних досліджень / За ред. В.М. Бойка. — Чернігів: Чернігівські обереги, 2008. — 68 с.

ISBN 978-966-533-368-5

До видання увійшли матеріали «круглого столу» «Деякі питання сучасних україно-російських взаємин», що відбувся 1 липня 2008 р. в Чернігівському центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів: виступ керівника Центру українських досліджень Інституту Європи РАН, головного редактора журналу «Современная Европа», радника Михайла Горбачова, кандидата історичних наук Віктора Мироненка, який ділиться своїми думками щодо україно-російських взаємин, та наступна дискусія. Книга призначена для державних службовців, політологів, дипломатів, істориків, викладачів, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться питаннями сучасних україно-російських стосунків.

УДК 327 (477)
ББК 66.4 (4 УКР),9(4РОС)0

ISBN 978-966-533-368-5

© Чернігівський центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади органів місцевого самоврядування державних підприємств, установ та організацій
© Центр українських досліджень Інститут Європи Російської академії наук
© Сіверський інститут регіональних досліджень

Володимир Бойко. Шановне товариство! Вдячний всім, хто відгукнувся на наше запрошення взяти участь у круглому столі «Деякі проблеми сучасних українсько-російських взаємин», який проводить Віктор Іванович Мироненко. Чимало з учасників круглого столу особисто знайомі з нашим земляком (до речі, головою Чернігівського земляцтва у Москві). Хтось навчався разом, хтось працював. Молодше покоління, можливо, читало публікації в газетах «День», «Дзеркало тижня», фахових журналах. Сьогоднішня наша зустріч планувалася досить довго, від першого запрошення минуло вже чимало часу, і тепер я дуже радий, що сьогодні ми змогли зібратися в такому колі. В аудиторії присутні викладачі державних чернігівських педагогічного та технологічного університетів, інституту права, соціальних технологій і праці, представники кількох обласних управлінь, апарату облдержадміністрації, юристи райдержадміністрацій, журналісти обласного та міського телебачення і радіо, газет «Сіверщина», «Деснянська правда», «Гарт».

Наша зустріч носить напівформальний характер. Головна умова участі в ній – власне бажання. Відповідно, так себе і відчуваємо. Ми тут зібралися, аби почути думку Віктора

Івановича з приводу оголошеної проблеми, поставити запитання та вислухати відповіді.

Що стосується регламенту і порядку проведення. Цього разу ми не встановлювали їх жорстко. На правах ведучого пропоную надати спочатку слово доповідачу, а потім перейдемо до запитань-відповідей і коментарів. Шановне товариство, дозвольте надати слово Віктору Івановичу Мироненку.

Віктор Мироненко. Перш за все, спасибі вам велике. Повірте, для мене несподіванка, що так багато людей зацікавилось вузькими історичними проблемами, аспектами українсько-російських стосунків. Дякую і за те, що Ви прийшли і готові до спілкування. Пане Володимире, дякую Вам за організацію цієї зустрічі. З одного боку, я міг би прокоментувати тему дуже коротко, але в мене інша пропозиція. Все-таки за чотири роки досліджень російсько-українських стосунків у мене сформувалися якісь думки, їх небагато і вони не дуже важкі для сприйняття. Відверто кажучи, в цій аудиторії, з вами, мені вперше хочеться ними поділитися. Не знаю, як ви їх сприймете, – потім посперечаємось, поговоримо. Я сподівався зробити це на конгресі Міжнародної асоціації українців, але, на жаль, там такої можливості не було, бо бажаючих висловитись було багато, а регламент був щільний. І, по-друге, якщо Ви дозволите, то я перейду на російську мову. Можу говорити англійською, українською, але все ж таки російською мені легше. Немає заперечень? Ще не забули? Ні? Тоді дякую!

Прежде всего, о теме, которую я сегодня вам предлагаю. Она звучит, может быть, несколько вызывающе: «Российское влияние в годы IV – V украинских республик (с 1991 по

2008 г.)». Конечно, это не весь объем, это какая то выжимка, какие-то основные соображения и мысли, возникшие в процессе работы над этой темой.

Почти два десятилетия отделяют нас с вами от двух дней и одной ночи, которые круто изменили судьбу мира. Дважды в XX в. события, которые произошли на северо-востоке Европы, совсем недалеко друг от друга (как сказал о первом из них – «октябрьском перевороте» американец Джон Рид), потрясли мир. В начале столетия понадобилось десять дней, в конце хватило и одной ночи – с 7 на 8 декабря 1991 г. Джон Рид даже не представлял, насколько он был прав, когда использовал такое сильное сравнение. Вряд ли он мог предвидеть все последствия Российской революции, свидетелем начала которой стал. Точно так же, по моему глубокому убеждению, участники последнего её акта – встречи в Вискулях – не очень хорошо представляли себе все последствия своего политического экспромта.

Станислав Шушкевич, описывая эту ночь, говорит, что «технологии подготовки документов» он не знает! Очень интересно для руководителя страны. Сказали: «Господа, мы сформулировали такую фразу: “СССР как геополитическая реальность и субъект международного права прекращает свое существование”, а вы должны заполнить образующиеся в результате такой констатации бреши. В соглашении не должно быть дыр».

Понятно, что «дыр», при такой подготовке важнейшего, или, как любил говорить мой товарищ Михаил Сергеевич Горбачев, судьбоносного решения, оказалось более чем достаточно. И в эти «дыры» начало стремительно вытекать, приобретённое большим трудом и большой кровью, могущество

мировой сверхдержавы, частью которой были и Украина, и Россия, и другие союзные республики. Удовлетворительного объяснения, почему Борис Ельцин пошёл на это, если исключить личную неприязнь к Михаилу Горбачёву, мне найти так и не удалось. С Украиной и Белоруссией, где часть элиты того времени была напугана августовскими событиями в Москве, а вторая не менее сильно разочарована их результатами, дело обстоит несколько проще.

Как бы там ни было, в Европе возникло новое независимое государство – Украина. По своей территории (более 603 тыс. кв. км.) и населению (более 46 млн. человек), составляющее соответственно 5,7% территории и около 6% населения континента Европа. Это одно из самых больших полностью расположенных в Европе государств. Вместе с ним возникла необходимость для России построить отношения с этим государством так, чтобы не утратить своё влияние и на Украину, и на все постсоветское пространство. И первое, что в этой связи необходимо было сделать, – понять природу новой украинской государственности. Откуда она возникла, что она из себя представляет. Украинская государственность, на мой взгляд, если использовать современный язык, это очень давний политический проект украинской элиты. О нём можно вести речь уже с середины XVII в., хотя само понятие возникает значительно позже, идея оформляется в современном виде также значительно позже. С тех пор его успех или неудача зависели, конечно, от очень многих условий и обстоятельств. Образование украинского государства стало, в первую очередь, результатом внутренней эволюции развития украинского общества, было фактом его внутренней истории.

Но не только устремления и усилия национально ориентированной части украинской элиты привели, в конечном счёте, к провозглашению и международному признанию суверенного государства Украина. Это тоже правда. И Богдан Хмельницкий, и его более поздние преемники, по моей периодизации, времен второй украинской республики, Михаил Грушевский и Владимир Винниченко, Павел Скоропадский и Симон Петлюра были очень близки к этой цели, но так её и не достигли. В последней четверти XX в. помогло сочетание ряда внутренних и внешних геополитических обстоятельств.

О внутренних обстоятельствах, кроме уже сказанного, можно добавить: после «августовского путча» на короткое время интересы находившихся у власти (прежней власти, то есть – коммунистов) и относительно немногочисленных на тот момент либералов, а также националистов (в современном, научном смысле слова, а не в ругательном, как нас приучили в юности и детстве, как политическое течение я имею ввиду) совпали. Но само по себе даже это обстоятельство вряд ли привело бы к обретению Украиной реальной независимости, если бы не обстоятельства внешние. А вот это уже очень интересно.

И главное из этих внешних обстоятельств состояло в том, что закончилась «холодная война». Я надеюсь, что закончилась, хотя, честно говоря, в этом до конца не уверен, и события последних месяцев и дней меня все больше убеждают в том, что она не завершилась. В отличие от двух мировых войн, которые предшествовали ей, итоги которых подводились на международных конференциях в Версале (1918 – 1919 гг.) и в Потсдаме (1945 г.), обратите внимание, очень интересный штрих – «холодная война» никаким международным правовым

документом не завершилась. Ее хотят завершить. Например, усилия предпринятые президентом США Джорджем Бушем на последнем саммите НАТО в Бухаресте по предоставлению Украине и Грузии Плана действий по достижению членства в НАТО (ПДЧ) – это как раз я воспринимаю как попытку очертить границу (как когда-то Сталин и Риббентроп с Молотовым), где закончилась, к каким результатам привела «холодная война». Совсем недавно мы с Ларисой (моя жена, спасибо ей, она мне очень помогает, без нее я бы не справился) были на конференции Европейский Союз – Россия. Тема круглого стола – «Кто предал кого» (Запад Россию или Россия Запад). Я сказал: «Господа, мне не нравится термин “предательство”, я бы предпочел “не оправдали доверие”. Если мы говорим, что Россия не оправдала доверие Запада, демократических государств, я с этим соглашаюсь, но с одним условием: вы согласитесь с тем, что Запад не оправдал нашего доверия, тех, кто начал демократические реформы в середине 80-х гг. Мы вас идеализировали, вы захотели победить в «холодной войне» (войны не было, слава Богу). Но раз вы решили, что победили, тогда возникает один большой вопрос: почему вы, европейцы, будучи победителями (как вы считаете), имея за своей спиной опыт двух мировых войн и опыт двух послевоенных урегулирований (Версальская модель условно и Потсдамская), почему вы избираете первую модель, которая привела к новой мировой войне, к нацизму в Германии, к фашизму в Италии, к столкновению в Европе, к бесчисленным жертвам». Ничего вразумительного мне на это ответить не могли.

Таким документом могла, наверное, стать Парижская хартия для новой Европы, если вы ее помните. В 1991 г. был

подписан потрясающий документ, я позволю себе цитировать фразу, с которой он начинался: «Эра конфронтации и раскола Европы закончилась. Мы заявляем, что отныне наши отношения будут основываться на взаимном уважении и сотрудничестве...». Но с распадом СССР об этом документе предпочли забыть, появились самопровозглашённые «победители» в «холодной войне» и непонятно почему признавшие своё поражение в ней «побеждённые».

Дело ограничилось самороспуском Варшавского договора, согласием на объединение Германии и международным признанием образования пятнадцати новых независимых государств. Новое «послевоенное» устройство мира, до сих пор так и не сложившееся даже в самых общих чертах, создавалось, как говорят дипломаты, *ad hoc*, просто по ситуации, и одним из его элементов стало государство Украина. Причём, и это нужно подчеркнуть, элементом значимым. Хотя, оставаясь на почве реальности, а не фантазий, следует сказать, что она может таким элементом стать. Потому что всё новое политическое устройство мира пока ещё очень плохо просматривается, а его правовой фундамент очень непрочен, точнее, за исключением ООН, такого фундамента на сегодняшний день просто не существует. И судя по отношению к ООН сильных мира сего, как государств, так отдельных политиков, и этот фундамент поставлен под сомнение.

Совершенно нельзя исключить, что российско-украинский «развод» – это не только начало конца Ялтинской системы, о чём недавно заявил Джордж Буш, сказав, что впредь США, как единственная сверхдержава, не допустят не только Мюнхена, но и Ялты. Но и всей системы международных отношений после Вестфальского мирного договора. Историки помнят, в 1648 г.

был заключен договор, положивший конец тридцатилетней войне и фактически установивший некие правила поведения в отношениях между государствами. Шотландия, Боливия, Сомали, Косово, Абхазия, Северная Осетия, Приднестровье – этот ряд можно продолжать. И все это дает основания многим экспертам предполагать, что число новых государств может расти и достичь цифры 500 – 550, а значение самого института национальной государственности уменьшаться. Постепенное перетекание основных политических функций национальных государств вниз, на муниципальный (принцип субсидиарности – иначе сейчас невозможно управлять), и с другой стороны – вверх, поскольку всюду идут процессы, аналогичные созданию Европейского Союза, со временем могут превратить этот институт в своеобразную глобальную национально-культурную автономию.

Как впишется в эти тенденции сильно запоздавшие государственные суверенитеты – новый российский, и украинский, обретенный наконец? Оправдано ли стремление украинских политиков как можно быстрее положить его на алтарь евроатлантического сообщества? И как к этому должна относиться Россия?

Ответы на эти и некоторые другие вопросы нельзя дать, не уяснив прежде, какое влияние оказывала Россия на становление украинского государства – от момента его провозглашения, до событий, обозначивших крутой поворот в украинской истории 2004 г. – президентских выборов, получивших название «оранжевой революции».

Несколько слов о методе исследования. Для нас, историков, метод – как компас, без которого отправляться в историческое путешествие невозможно. Нельзя сказать, что

российское и украинское экспертное сообщество и политический класс не ищут ответы на эти вопросы. Беда в том, что предлагаемые ответы, на наш взгляд, грешат серьёзными, прежде всего, не фактологическими, а методологическими ошибками. Слабое место в политико-теоретических построениях украинских политиков и экспертов, на наш взгляд, состоит в том, что они подвержены распространённой человеческой слабости – принимать желаемое за действительное – и поэтому переоценивают завершённость новой геополитической конструкции.

Позволю себе небольшую ремарку. Стоит помнить, что политическая привлекательность примитивного, пещерного антикоммунизма и отношение к антикоммунизму как к «палочке-выручалочке», как к «нити Ариадны», которая выведет Украину в ряды передовых государств, очень и очень обманчиво, чрезвычайно обманчиво. Ахиллесовой же пятой российской политики на украинском направлении является то, что многие российские исследователи, а вслед за ними и политики – в прошлом и в настоящем – рассматривают украинскую государственность исключительно как следствие внешнего влияния, как изначально отравленный русофобией плод преславутой польской и австрийской интриги и её современных модификаций – американской интриги.

С точки зрения исторической науки это вопрос не фактов, а метода. Один из наиболее глубоких, на мой взгляд, и добросовестных российских исследователей российско-украинских отношений, правда XIX в., Алексей Миллер считает, что «история вообще должна стремиться ответить на два вопроса. Как это произошло? Почему это произошло? Второй вопрос неизбежно предполагает и такую формулировку: почему события

и процессы развивались именно так, а не иначе? Исходными для нас становятся вопросы: в чем заключалась в XIX в. альтернатива исторически воплощенному сценарию, и почему эта альтернатива не была реализована?».

Мы могли бы попробовать применить тот же подход, тот же метод и к нашей действительности, к событиям конца XX – начала XXI вв. Назовём метод, предложенный Алексеем Миллером, альтернативно-аналитическим. Кстати, Сергей Лепявко, блестящий историк, на Международной ассоциации украинистов просто душу мне согрел, когда в своем выступлении сказал о том, что простая смена формационного метода на цивилизационный, к сожалению, нас никуда не выведет. Мы должны понять, что история всегда альтернативна, никогда не предсказана до конца. Известный историк Мартин Блок в «Апологии истории» говорил: «История – это очень человеческое». История появляется только там, где появляется человек, где человек принимает решение, поэтому всегда есть набор альтернатив, и всегда есть выбор человека, какая из этих альтернатив осуществится.

Метод Алексея Миллера открывает исследователю новые возможности для адекватного восприятия и описания Российской революции и истории Украины. Так, например, президентская республика, существовавшая в Украине с 1991 по 2004 гг., в рамках этого метода, может быть обозначена как «четвертая украинская республика», которой предшествовали «terra сосасогум» или «казацкая республика» – «українська козака держава», Украинская народная республика и Западная Украинская Народная Республика и, наконец, Украинская Советская Социалистическая Республика.

К сожалению, в данном случае даже в рамках того же методологического подхода мы не можем пойти по пути, предложенному Алексеем Миллером. Новые альтернативы в российско-украинских отношениях сегодня только формируются, они еще не реализовались – в этом ответственность времени. Сейчас они формируются, они еще не застыли. Какие из них реализуются, а какие нет, даже я, занимаясь темой последние пять лет, сказать не могу. Это зависит от воли людей, от политической ситуации, от политических институтов.

Несколько слов о сходствах и отличиях России и Украины, об очень важной проблеме – все-таки, влияние или взаимовлияние. Влияние России на Украину, на наш взгляд, не нуждается в доказательствах. Но очень важное, что не понимается в России: это взаимное влияние. Всю совокупность факторов, определяющих это состояние взаимозависимости, можно разделить на несколько групп.

Во-первых, факторы географические. Размеры территорий двух стран, конечно, совершенно несопоставимы. По своей территории (17 075 400 км²) Россия является самым большим государством в мире, а Украина (603 628 км²) в семнадцать раз меньше, но, как уже отмечалось, все-таки самое большое из государств, полностью расположенных в Европе. Почти треть всей государственной границы Украины (2292,6 км) – это граница с Россией, и это наиболее населенные, схожие по климатическим условиям регионы. Центральная историческая часть России и вся Украина находятся на тесно сообщающихся географических пространствах.

Вспомним известного русского историка Сергея Соловьёва, который отмечал: «Перед нами обширная равнина: на

огромном расстоянии от Белого моря до Чёрного и от Балтийского до Каспийского путешественник не встретит никаких сколько-нибудь значительных возвышений, не заметит ни в чём резких переходов».

Ко второй группе можно отнести культурно-этнические и исторические факторы. Даже для Европы, с её этнической, культурной, исторической пестротой и теснотой, взаимосвязь развития русского и украинского этносов – явление уникальное. Споры о правомерности деления этих этнических массивов, не говоря уже обо всех обстоятельствах и эпизодах из более чем тысячелетнего сосуществования, ведутся давно. Характеризуя длительный процесс освоения восточными славянами, упоминавшейся уже нами, восточно-европейской равнины, русский историк Василий Ключевский подмечает его замечательную особенность: «Оно распространялось по равнине, – пишет он, – не постепенно путём нарождения, не расселяясь, а переселяясь, переносилось птичьими перелётами из края в край, покидая насиженные места и сядя на новые. История России есть история страны, которая колонизируется».

Михаил Грушевский усмотрел в этом «традицию старой московской историографии, которую переняла новейшая российская, – события украинской истории обычно входили эпизодами в традиционную схему восточноевропейской, или как она обычно зовётся – «русской истории».

При более внимательном рассмотрении эти суждения совершенно не противоречат друг другу. Скорее это просто два взгляда на один и тот же исторический процесс. Украина была демографической базой «большой» России, не переставая при этом быть Украиной. Огромные пространства России постоянно

вбирали её избыточное население. Сегодня миграционные потоки в Украине переориентируются в западном направлении, благодаря усилиям, в том числе российских политиков, что, со временем, будет оказывать всё более заметное влияние не только на демографическую, но и на политическую ситуацию в России. При сохранении нынешних демографических тенденций в Российской Федерации (несмотря даже на национальные программы, я не вижу каких-то серьезных, обнадеживающих факторов, которые бы изменили эту ситуацию) прекращение притока этнически, культурно близких, легко и безболезненно адаптирующихся к новой этнокультурной среде переселенцев из Беларуси или Украины, способно привести в недалёком будущем к очень глубоким изменениям в структуре её населения, о которых, похоже, пока никто не задумывается.

В то же время, предчувствие «демографической недостаточности» для удержания и тем более освоения огромных пространств Сибири и Дальнего Востока не оставляет российских интеллектуалов. Казалось бы, с обретением русскими и украинцами своей национальной государственности, спор об историчности, оправданности, приемлемости этнического разделения русских и украинцев утратил свою политическую актуальность, но он продолжается.

К третьей, очень важной, на мой взгляд, группе факторов, определяющих силу взаимозависимости России и Украины, следует отнести факторы экономические. 80% украинского экспорта, если его можно так назвать, в советские времена направлялось в РСФСР. Как мне видится, хозяйства двух стран даже сейчас, почти двадцать лет спустя после их разделения, во

многим остаются частями одного большого хозяйственного организма.

Российский и украинский внутренние рынки продолжают во многих отношениях дополнять друг друга. При этом российский рынок, в силу своей ёмкости, имеет большее значение для Украины, чем украинский для России. У двух ныне самостоятельных экономик и исторически, и актуально общая энергетическая база. В первой индустриализации (в конце XIX – начале XX вв.) и во второй (уже в советское время) – такой общей энергетической базой был Донбасс. Затем ею стали совместно освоенные нефтяные и газовые месторождения в Западной и Восточной Сибири, а финансирование для разработок и разведок нефти и газа и даже финансирование Донбасса, резко сократилось. Кстати, это в Украине совершенно справедливо расценивают как некую историческую несправедливость.

Может быть самый большой интерес для меня представляет ещё одна группа факторов взаимозависимости, которые грубо можно назвать политическими. У России и Украины, совершенно очевидно, разнонаправленные внешнеполитические цели. У России – геополитические амбиции, она претендует, и имеет для этого все основания, быть глобальным политическим игроком, а Украина – типичная региональная страна, у неё региональные европейские интенции и европейские цели. Эти цели, если они таковы, не достижимы без взаимодействия двух стран. Никакого открытия здесь нет, хотя какой-то парадокс есть, и мы к этому еще вернемся.

Факторы, которые по порядку, но не по значению, мы относим к последней группе – культурное влияние России на Украину и Украины на Россию. Они настолько глубоки и

многообразны, так зримо и существенно влияют на межгосударственные отношения, что требуют отдельного разговора.

Очевидно, что формирование нового экономического уклада, нового общественно-политического строя в Российской Федерации и в Украине происходило и происходит при сильном, а в некоторых областях и решающем взаимном влиянии, несмотря на разницу потенциалов. От того, как складываются их отношения, зависят темпы, глубина и социальная цена модернизации и, конечно, безопасность – внутренняя и внешняя – во время её осуществления.

Поэтому наш первый вывод состоит в том, что взаимосвязанность, взаимозависимость и взаимовлияния, не являются, к сожалению, автоматически, без воли людей, без политики, гарантией согласованной их модернизации, сотрудничества и взаимопомощи, абсолютно необходимых для каждой страны.

Возможности влияния, понимаемого как давление – экономическое, политическое, военное – чрезвычайно ограничены. В современном мире, несмотря на сопротивление сторонников традиционной политики с позиции силы, соотношение того, что американский исследователь Джозеф Най назвал “soft power” и “hard power” решительно изменяется в пользу первой. И попытки российской политики компенсировать отсутствие этой привлекательности, отсутствие этой мягкой силы давлением могут дать результат обратный ожидаемому и, на мой взгляд, они этот результат уже дают.

Двусторонние межгосударственные отношения, как это уже хорошо видно, амбивалентны. Они могут служить развитию

и деструкции, сближению, ускорению темпов и замедлению. Всё зависит от умения выводить из множества переплетающихся и сталкивающихся личных, корпоративных, политических, региональных, возможно, интересов тот самый пресловутый национальный интерес, который должен отражать совокупные, наиболее важные интересы всего общества той или другой страны. Такими навыками выведения алгоритма национального интереса ни российская, ни украинская элиты пока, увы, не обладают. Отсюда возникают ошибки. Так, например, в России широко распространено мнение о том, что её влияние на Украину, было и остаётся более сильным, чем обратное воздействие. Понятно, на чем оно основывается: потенциал больше, территория больше, экономика мощнее, ядерное оружие осталось, Россия – в восьмерке ведущих стран. Теоретически это так, но по целому ряду важнейших параметров – демографических, культурно-исторических, геополитических и других – Украина оказывает сильное и не до конца осознанное пока в России корректирующее воздействие на эволюцию российского общества и государства.

Так, например, я уже говорил, осуществление геополитических устремлений новой России, нравится это кому-то или нет, зависит от Украины, точнее от экономического и политического сотрудничества двух этих стран. Наверное, многие из вас помнят высказывание Збигнева Бжезинского о том, что Россия может быть значимой геополитической величиной только вместе с Украиной. Бжезинский считает, что геополитическая роль России прямо зависит от степени и темпов её демократизации. «Если Украина по-настоящему станет

демократической и по-настоящему европейской, – пишет он в этой связи, – тогда и России придется стать такой».

Ошибочным, на наш взгляд, является и мнение о том, что упомянутые внешнеполитические ориентации несовместимы и представляют собой главное препятствие на пути к партнёрским отношениям и политическому сотрудничеству. И уж совершенно наивными выглядят попытки, предпринимаемые российской политикой, с одной стороны сохранять и наращивать своё влияние на Украину и на процессы, в ней происходящие, а с другой стороны установить «китайскую стену» на пути «оранжевой угрозы». Некоторые российские и украинские политики (об одном меня сегодня спрашивали – «уважаемый» мною Юрий Лужков, кстати, хороший хозяйственник, но как только откроет рот по политическим вопросам – хоть святых из хаты выноси) довели себя почти до паранойи. В России это запугивание «оранжевой революцией»: дня не проходит, с утра до вечера, и говорят хором, и средства массовой информации на это работают (хаос, кошмар, ужас). Спроси сейчас среднего россиянина, пользующегося для получения информации только телевизором, что происходит на Украине, вы ужаснетесь. Но с другой стороны и в Украине немало людей, которые везде видят «руку Москвы», даже там, где «нога» этой Москвы не ступала.

Взаимозависимость на путях модернизации, действительно, проявляется в Украине раньше и отчётливее. Однако было бы заблуждением недооценивать обратные влияния и надеяться нейтрализовать их дипломатическими или пропагандистскими средствами. Зряшная затея. Они, возможно, не так категоричны, как их описывает Збигнев Бжезинский. Они не так очевидны и не

так быстро дают о себе знать, но от этого они не утрачивают своей силы и значения, особенно в долгосрочной перспективе.

Я обещал вам привести один пример, цифру, которая заставляет меня очень серьезно думать, когда мы говорим о взаимовлияниях или об обратном влиянии Украины. Возьмём только один показатель – плотность населения. В Украине она составляет 76,9 чел./км², а в России только 8,3 чел./км². Но такая исторически сложившаяся и сохраняющаяся структурная взаимодополняемость, когда одна из сторон способна компенсировать объективные слабости другой, пока что в российско-украинских отношениях не столько стимулирует сотрудничество, сколько рождает соблазн использовать слабости соседа для достижения ситуативных политических преимуществ.

Если это так, мы можем сделать ещё один вывод – сила российского влияния на Украину питается не столько из её преимуществами в территории, ресурсах, производственном потенциале, сколько высокой степенью взаимозависимости. Несколько парадоксальный вывод, но очень важный, совершенно не понимаемый в России. Следовательно, чем грубее давит Россия, тем меньше взаимовлияние, тем меньше влияние России. Получается такой замкнутый круг, по которому, к сожалению, почти двадцать лет российско-украинские отношения и бродят. Кто тут больше виноват – этот уже отдельная тема, но это так.

Еще один аспект. Степень и характер российского влияния на Украину и наоборот не были величиной постоянной. В этом отношении весь исследуемый период может быть разделён на несколько временных отрезков. Первый из них – 1988–1991 гг. – характеризовался постепенным выходом политических элит в обеих тогда ещё союзных республиках СССР из-под контроля

союзного центра и их совместной борьбой с ним, приведшей, в конечном счёте, к разрушению Советского Союза. Слов из песни не выкинешь, Российской Федерации и Украине принадлежит сомнительная, на мой взгляд, во всех отношениях заслуга в том, что из многих путей выхода из охватившего страну социально-экономического и политического кризиса был выбран самый простой и самый неэффективный в современных условиях путь – фактическая денонсация Союзного Договора 1922 г. и полная суверенизация. В России, мы уже понимаем, метили в тоталитаризм, а попали в Россию, а точнее не в Россию, а в совокупную государственную конкурентоспособность.

На этом этапе трудно определить относительную степень влияния. Российское и украинское руководство было то ведущими, то ведомыми.

Как уже говорилось, российские исследователи в прошлом и в настоящем нередко рассматривают украинскую государственность, прежде всего, как следствие внешнего влияния. Такой подход конечно абсолютно антиисторичен. Зреет в российских исторических и научных кругах понимание того, что решение принятое первой Россией о провозглашении своего суверенитета как раз и послужило тем спусковым крючком для событий, последствия которых мы еще и в тысячной мере не ощутили, но которые будут ощущаться и не только в российско-украинских отношениях. По разному можно смотреть на это, но для меня очевидно – самым значимым из внешних факторов, приведших к обретению Украиной суверенитета, была именно Россия.

И третий вывод, который хорошо бы усвоить Москве, понимать и постоянно держать в памяти, выстраивая российско-

украинские отношения, это то, что у колыбели независимого украинского государства стояла именно Российская Федерация.

Центральным событием в этой связи было провозглашение РСФСР своего государственного суверенитета 12 июня 1990 г. Это событие, вопреки тому, что сейчас пишут, имеет куда большее значение, чем пресловутый «недопереворот» августа 1991 г.

Окружение российского и украинского президентов согласовывало свои действия задолго до событий декабря 1991 г. Анализ документов, принимавшихся на протяжении 1990 – 1991 гг. в РСФСР и УССР, свидетельств участников и очевидцев подтверждают это. Так, Иван Плющ, земляк наш, я его очень люблю, вспоминает, что в окружении Леонида Кравчука не было единого мнения относительно референдума в декабре 1991 г. Решающим, на наш взгляд, для принятия этого решения могло быть то, что Леониду Кравчуку было дано понять – Россия поддержит толкование результатов референдума как санкции на выход Украины из Союза. Леонид Макарович был готов к этому уже летом 1991 г. В воспоминаниях его и Михаила Сергеевича есть эпизод, как глава Верховной Рады УССР прилетел летом отдыхать в Крым, там отдыхал и президент СССР. Михаил Сергеевич пригласил Леонида Макаровича к себе на обед, они пообедали вместе с женами, а потом, оставив их, пошли погулять. Михаил Сергеевич задал ему вопрос: «Леня, ну ты что, давайте будем подписывать новое соглашение». Кравчук: «Михаил Сергеевич, я Вам говорю честно, я его не подпишу». Горбачев: «Ну как же, ведь Станислав Гуренко сказал, что он его подпишет?». Кравчук: «Гуренко может и подпишет, а я подписывать не буду».

Андрей Грачёв – бывший пресс-секретарь Михаила Горбачёва – пишет в своих мемуарах: «Фантастический куш в результате такой сделки срывал будущий украинский президент, получивший от России «зелёный свет» на немедленное государственное закрепление своей независимости в тех границах Украины, о которых никогда и не мечтали самые горячие головы в националистическом движении “Рух”».

Но поскольку для российского руководства в тот момент главной целью были «голова» и кремлёвский кабинет союзного президента – никакая цена не казалась им слишком высокой. Российский исследователь Александр Ципко (я с ним, честно говоря, часто не соглашаюсь, но голова у него хорошая) позднее остроумно охарактеризовал это как политическую сделку «Крым за Кремль».

То есть на начальном этапе именно российское руководство подталкивало украинское к такому решению. Но дальше уже, на беловежской встрече и потом, роли поменялись, в том числе об этом говорят воспоминания Леонида Макаровича. Но в любом случае, у колыбели государственной независимости Украины, бесспорно, стояла Российская Федерация. И это четвертый вывод. Я это говорю не для того, чтобы преуменьшить значение этого процесса, а для того, чтобы объективно его понимать. Есть такой немецкий бизнесмен и политик Хорст Течик. Я был свидетелем беседы за обедом Хорста Течик с покойным Аркадием Вольским (руководителем Российского союза промышленников и предпринимателей). Состоялся шуточный разговор, но с серьёзным содержанием. Течик спрашивает у Вольского: «Мы дали 45 млрд. марок России. Где они делись?» Вольский говорит: «В городской канализации,

господин Течик» (проели, другими словами). Но в ответ он спрашивает Течика: «Господин Течик, а Вы не помните, кто нам марксизм вот этот разработал, подарил?» На что тот ответил: «Немцы». Вольский: «А потом передвижения обеспечивал ударного отряда к Петрограду, кто?». Течик отвечает: «Мы, немцы». Вольский: «Тогда, господин Течик, давайте будем последовательны, давайте уж помогать до конца». Я именно к этому говорю: если Россия несет, а она несет объективную ответственность за обретения страной суверенитета, то надо соответствующим образом и строить свою политику.

Другие этапы я характеризовать не буду – вы их хорошо знаете и они ближе. 1992 г. – 1999 г., замечательный этап, интересный, все более-менее хорошо, хотя трудно. Делили-делили флот, спорили, ругались, средств аргументации не хватало, кстати, у России тогда аргументов было больше, мир был озабочен вывозом ядерного оружия. Но каким-то образом все это утрясли и к 1997 г. ратифицировали большой договор.

Период между 1999 и 2004 гг., на мой взгляд, характеризовался некоторым временным улучшением отношений между Российской Федерацией и Украиной. Лучшим показателем того, что создан фундамент, это российский финансовый кризис 1998 г. Украина его пережила более-менее спокойно и это говорило о том, что очень сложный процесс разъединения сиамских близнецов, двух финансовых, экономических и государственных систем, в общем и целом закончился.

В этот период (я перехожу к последней теме) для обеих стран был характерен примерно одинаковый политический режим президентской республики. Для России, если не принимать в расчёт короткий период между мартом и октябрём

1917 г. это была вторая республика (меня за это в России часто ругают). Для Украины, как уже отмечалось выше, – четвёртая. В Российской Федерации Конституцией 1993 г., вам известно, в каких обстоятельствах принимавшейся, президент был наделён огромными полномочиями. В Украине (видимо немного завидовал Борису Николаевичу Леонид Данилович) попытка приблизить свои полномочия к российским, а потом еще неудачная попытка, по примеру Бориса Ельцина, попробовать передать власть преемнику, закончилась политическим кризисом во время выборов президента осенью 2004 г.

Здесь я позволю себе отвлечь ваше внимание на небольшой историко-политологический экскурс. Он представляется мне чрезвычайно важным, чтобы понять, как я вижу эти взаимоотношения и что лежит в их основе, для правильного понимания всех дальнейших событий.

Поскольку, так или иначе, все происходящее на восток от новой границы Европейского Союза рассматривается как пресловутое *aquis communautaire* или общие ценности, имеет смысл оглянуться на его историю шире, на политическую традицию Европы.

Политическая история новой Европы началась, как известно, с Французской революции 1789 г., которая закончилась не в 1793 г, как нас учили в школе, а, по мнению представителей школы Анналов, в 1871 г. То есть почти столетие Франции понадобилось на эту революцию. Из Франции появившееся на политической сцене «третье сословие» начало свой долгий путь, приведший Западную Европу и её исторические «северо-американские украинны» – Соединенные Штаты Америки и Канаду – к состоянию, которое и по сей день остаётся, если не

эталон, то, во всяком случае, примером успешной модернизации.

В Российской империи тоже происходила модернизация. В ходе реформ 60-х – 80-х гг. XIX в. ускорилось формирование новых социальных слоев. Этот процесс шёл быстро, формировался новый средний слой, но он не был до конца сформирован. Политическая самореализация «среднего класса» в России, несмотря на предоставленный ему историей шанс в 1905 и в 1917 гг., так и не состоялась.

В ходе последовавшей затем Русской революции социальная ткань империи была рассечена и заново соткана в СССР. Как утверждалось, возникла «новая историческая общность – советский народ». Я думаю, что действительно возникала. Об этой категории сегодня редко вспоминают, но продолжают дискуссия о том, был ли в СССР т.н. «средний класс». Так, например, приходилось слышать, что «перестройка» в СССР не нашла для себя социальной опоры. Действительно, я свидетель, мне приходилось часто общаться с одним из главных идеологов перестройки, Александром Николаевичем Яковлевым, тоже покойным, они совершенно не видели среднего класса. В том то и проблема была перестройки, что строили непонятно для кого, абстрактные какие-то проекты, без видения той социальной опоры, того социального слоя, который мог бы эти планы поддержать.

На мой взгляд, средний класс в СССР был. В силу понятных причин его трудно описать через отношения собственности. Принадлежность к нему в СССР определялась не этим (это невозможно было в тех условиях), а уровнем образования, квалификацией, родом деятельности и такими

трудно формализуемыми категориями как мировоззрение, самооценка, предприимчивость и т.п. Этот деятельный, образованный и квалифицированный социальный слой после разрушения Советского Союза был оглушен «шоковой терапией», а затем буквально расплюсчен катком спешной приватизации.

В России, этот процесс шёл быстрее и зашёл значительно дальше, чем в Украине и, тем более, в Беларуси. В Украине средний социальный слой частично сохранился, частично сформировался заново за счет быстрого развития мелкой розничной торговли, повышения товарности индивидуальных крестьянских хозяйств и т.п. В Беларуси этого не было, но там сохранился «средний класс» поздней советской поры.

Есть достаточные основания предполагать, что «оранжевая революция» в Украине была, по крайней мере, для меня, выходом на политическую сцену нового «среднего класса». В России этого не заметили или не захотели заметить, что впоследствии привело к целому ряду ошибочных политических действий и к стремительному, катастрофическому сокращению российского влияния в Украине.

Очертания этого нового политически активного социального слоя, который мы, за неимением более точного термина, пока называем «средним классом», пока не очень ясны, мировоззренческие и политические ориентации эклектичны. Его легче идентифицировать не изнутри, что требует более глубокого изучения его основных характеристик, а снаружи – методом исключения. Так, если исключить новых крупных собственников, сросшуюся с ними высшую и среднюю государственную бюрократию, с одной стороны, и люмпенизированные слои в

городе и в деревне, с другой, мы получаем некоторое представление о той социальной группе, присутствие которой в украинской политической жизни не заметить уже невозможно.

Выше шла речь о том, что российское экспертное сообщество не заметило этих процессов в Украине. Видимо, нам следует извиниться, не заметили в Кремле и на Смоленской площади, а в академической среде на это обратили внимание очень многие. «Если бы Янукович и Ющенко объединили усилия, – пишет Борис Кагарлицкий – они создали бы первое действительно буржуазное правительство в украинской истории... Вследствие оранжевой революции, буржуазия, кажется, должна появиться как класс».

Это очень интересное наблюдение, и с ним можно было бы согласиться, правда, с одной существенной оговоркой. О какой «буржуазии» идёт речь? За Виктором Януковичем на президентских выборах в 2004 г. стояли не просто крупные, а очень крупные собственники (Ринат Ахметов, Виктор Пинчук, Георгий Суркис и др.). В Украине, – шутили тогда, – миллиардеры борются с миллионерами.

Пока они боролись между собой новые мелкие и средние собственники со своими политическими попутчиками – национально-ориентированной интеллигенцией, студентами, молодыми менеджерами, фермерами и т.п. – буквально ворвались в политику и обеспечили победу Виктору Ющенко.

Это они заполнили зимой 2004 – 2005 гг., отнюдь не по указке из Вашингтона, всеукраинский «майдан». Классические определения «буржуазия», «мелкая буржуазия» не охватывают этого нового явления целиком, но адекватно передают его социальную природу. Этот новый социальный слой почти

сформировался, почти идентифицировался и почти начал осознавать себя как политический класс. Как следствие, «Меморандум о сотрудничестве» Виктора Ющенко и Виктора Януковича от 22 октября 2005 г. был воспринят этими людьми как предательство их интересов, а политика кабинета Юлии Тимошенко, осужденной, отчасти справедливо, как популизм принесла её блоку на выборах весомые электоральные дивиденды. Перед досрочными выборами 2007 г. мне в институте задали вопрос: «Как остановить Тимошенко?». Я говорю: «А других проблем нет, покрупнее? Я могу дать совет, но он вам не подойдет, вы его не используете. Если хотите (хотя я не считаю это нужным) остановить, затормозить движение Тимошенко, то это можно сделать только одним способом – начните нормально разговаривать с действующим Президентом Украины. Любите Вы его или не любите – это не важно». Так и не начали. Осенью 2007 г. прошли досрочные выборы, я спрашиваю: «Ну что, добавили процентов 12?».

Тут мы подходим к ещё одному важному, прежде всего для Украины, выводу. Он касается уже Украины, а не России. На наш взгляд, «украинский проект» в том виде, в котором он достался новой Украине от Украинской Народной Республики и Западной Украинской Народной республики, востребованный вновь, в силу обстоятельств, в 1991 г. полностью исчерпал себя. Он завершён. Украина обрела государственный суверенитет, она признана, и в этом смысле ей никто и ничто не угрожает, кроме нее самой. Потому что главная задача и России, и Украины сегодня, получив государственный суверенитет, доказать на международной арене свою конкурентоспособность: экономическую, политическую, культурную и какую угодно. А вот это

доказать теми методами, которыми привыкли действовать российские и украинские политики, к сожалению, невозможно.

На этом бы я закончил, но сделаю несколько замечаний. Первое замечание: меня очень тревожит общая примитивизация политического дискурса. Все, что происходит в политической жизни Украины, как в том анекдоте, когда прапорщик спрашивает рядового – летают ли крокодилы. Вот так и политики наши летают, только очень низко. Представьте себя руководителем коммерческой структуры, «Газпрома» например. Трудно, конечно, с миллиардами, но попробуйте. Что лучше, продавать газ за 119 \$ за 1000 куб. м друзьям или продавать за 400 \$ ну не врагам, а конкурентам? Что выгоднее? Риторический вопрос для коммерсанта. Он для того живет и работает, чтобы зарабатывать деньги. Конечно за 400 \$. При этом возникает вопрос: «Зачем тогда дружить?». И следующий: «Кто заказывает политику? Кто платит за политику? Кто платит за средства массовой информации?». Вот это я и называю примитивизацией, когда частный, корпоративный или групповой политический интерес подменяет собой и подминает под себя интерес национальный, а национальный интерес страны – это уже алгебра, высшая математика в политике. Этого делать мы не умеем не только в Украине, а и в России.

Второе замечание: к сожалению, мы очень плохо знаем друг друга. Я сейчас говорю правильно, мы, украинцы, плохо знаем русских, русские плохо знают нас. В России нет институтов, занимающихся изучением Украины. Можно себе такое представить? Когда в России после «оранжевой революции» в кулуарах начался разговор «американцы нас переиграли», «они нас победили» я всегда утверждаю: «Да чего

Вас побеждать?». Я лично знаю и был в трех американских институтах с количеством сотрудников за тысячи, которые занимаются Украиной. Они знают, кто любовница у главы районной администрации и сколько у него денег на счету. Все знают. А в России украинский язык преподается только в МГИМО и то формально. Замечательный человек, Галина Лесная, перевела Симона Петлюру. Уже пятнадцать лет попытки доцента МГУ Дмитриева Михаила открыть хотя бы спецкурс по истории Украины ни к чему не приводят. Я сам был свидетелем, когда собрались заведующие кафедрами исторического факультета МГУ, а у них на лицах можно было прочесть: «Да нашо воно треба». Это же надо переписывать курсы лекций, планы. Они говорят – мы как читали до 1991 г. историю Российской империи и СССР, так и будем читать. А после 1991 г. делайте, что хотите.

Есть еще, правда, интересный Институт стран СНГ, Константина Затулина, но это особая статья, к истории отношения не имеет. К науке? Хотя – когда-то был неплохой парень, заместитель командира оперативного отряда Московского университета, но, к сожалению, так заместителем командира оперативного отряда и остался.

Можете поздравить. В феврале этого года, после многих попыток, ученый совет Института Европы, который, кстати, создавался, когда еще две Европы было – СЭВ и ЕЭС, принял решение о создании Центра украинских исследований. Поэтому я обращаюсь сейчас к историкам, к ученым, к тем, кто пишет: пожалуйста, присоединяйтесь к нам. Нас там пока человек 20 – 30 и украинских специалистов, и российских. Такой центр создан и начал свою работу.

И, наконец, третье. По поводу знания. Как-то я задал Борису Тарасюку два вопроса. Первый: «Скажи мені, будь-ласка, хто такі класики? Знаєш?» Він каже: «Не знаю». Я відповідаю: «Ще колись в «Литературной газете» писали, що класики це ті, кого треба хвалити не читаючи». «А ти знаєш, хто такі українські класики в Росії?» – «Ні, не знаю». «Це ті, кого треба лаяти не читаючи. Тому, що жоден з них на російську мову не перекладався ніколи».

Группа российских ученых с помощью Леонида Кучмы, Михаила Горбачева, российского бизнесмена Олександра Лебедева, мы, я имею ввиду Ярослава Грицака, Мирослава Поповича, Дмитрия Фурмана, вашего покорного слугу, Руслана Гринберга (директора Института экономики) затеяли – издать библиотеку украинской мысли в России. То есть большую антологию, томов на 30 – 40, перевести на русский язык, издать все яркое и оригинальное, что ценится в украинском национальном дискурсе. Первым мы с огромным удовольствием издали Ивана Лысяка-Рудницкого. Я переводил половину книги и такого удовольствия давно не получал. Это действительно блестящий автор, блестящий историк с очень сложной судьбой. Вторым выходит скандальный вариант, ожидается к осени большой шум, Симон Петлюра (сейчас в типографии). Ну, крутовато – первый секретарь ЦК ВЛКСМ и член ЦК КПСС вместе с Мирославом Поповичем редактирует перевод Симона Петлюри. Директор Института, когда нас видит с Д. Фурманом, говорит: «Вы Петлюру перевели?». Мы отвечаем: «Перевели». «Я Вас прошу, Бандеру, пожалуйста, не переводите». Я говорю: «Да нет, он для нас не очень интересен». А Дмитрий Донцов запланирован. Уже готовы два тома Михаила Драгоманова – то,

что не переводилось на русский язык никогда. Практически готов том Михаила Грушевского, также из того, что не переводилось на русский никогда. Я познакомился в Киеве с господином Ярославом Пеленським и договорился, что он напишет предисловие к Вячеславу Липинскому. Программа дальше у нас большая. Конечно, это маленький шаг, но я думаю, что с него надо начинать. Пока интеллектуальное российское сообщество, научное сообщество не познакомится, не прочтет как украинское мировоззрение складывалось исторически – трудно рассчитывать на понимание. Я сейчас редактировал том Симона Петлюры. Да он же, бедный, умирал на мостовой в Париже и говорил: «За что, хлопцы, я же ничего этого не имел в виду». Но тут одно дело его намерение, а другое – когда по Украине пошла анархия, когда многие занимались элементарным грабежом, но представить себя надо было политическими борцами. И они говорили – мы петлюровцы. Возник вот этот жупел, а потом еще и пропаганда советская постаралась.

Позволю себе сделать самое последнее заявление, опасное, пусть критикуют коллеги-историки. На мой взгляд, было две революции, которые по последствиям и значению заслуживают, чтобы их называли великими – Французская и Российская. Если первой понадобилось восемьдесят лет, чтобы достичь каких-то объективных результатов, которые были ей предназначены, то уж второй революции времени нужно было больше. Мы ещё с опережением плана сработали за восемьдесят лет. Так вот у меня такое чувство, что в Украине она уже завершилась. При всем том, что у вас происходит в политической жизни, при всех драках, инфляции, всем остальном – это уже несколько другой этап. Революция закончилась. Настало совершенно другое время. В

России – нет, она остановилась в каком-то шаге или двух шагах от цели. Я, кстати, не готов к этому относиться как-то позитивно или отрицательно. Россия, поймите, очень отличается от Украины. Это настолько много, настолько тяжело управляемо и поворачиваемо, что сказать сегодня с уверенностью, что если бы вот завтра все политические реформы провели, ввели полную демократию, то все стало бы хорошо – не знаю. В России надо не семь, а семьдесят семь раз отмерять. Кстати, нам, украинцам, нужно понять, что необходимо помогать России, иначе вот глыба, эта мощь со всей ее силой притяжения втянет, как случилось в свое время в 1917 г., 1918 – 1921 гг. Ведь по существу это было так. Здесь не злой умысел кого-то, рядом происходил процесс, который имел такую силу социального притяжения, что ей невозможно было противостоять. Сейчас, перечитав всего Петлюру, я так думаю и боюсь этого!

Прежде чем вернуться на Родину и начну отдавать долг своей Alma Mater, учить студентов, мне бы хотелось помочь избежать этого. Я хочу, в меру моих скромных сил, помочь пережить этот сложный период, в том числе и России, пройти его без срывов, без катастроф, которые, конечно, повлекут за собой серьезные последствия и для Украины.

Извините, что я отнял у вас много времени, но я впервые излагаю перед вами свои мысли. Спасибо. Я готов отвечать на вопросы. Беседовать. Чувствуйте себе абсолютно неформально.

Володимир Бойко. Так, справді. Будь ласка, прошу ставити питання і називати себе, бо не всі присутні знайомі.

Олександр Крук. Вікторе Івановичу, ви казали, що в період 1988 – 1991 рр. варіант розв'язання україно-російські стосунки був обраний не кращий, а найгірший. А як, на Вашу думку, виглядав би кращий? Дякую.

Віктор Мироненко. Як на мене, краще було б продовжити демократичні реформи, навіть без Прибалтійських республік, що пішли, у тій чи іншій формі федеративного устрою чи конфедеративного устрою, але зберігаючи всі зв'язки і структури, що існували. Тобто радикальна реформа відносин власності, дійсно ринкова економіка – нікуди не дінешся. Федеративний устрій, реальний національний суверенітет, але зі збереженням якихось координуючих органів. Останній варіант Новоогарьовської угоди про збереження Союзу пішов навіть далі того, що я б вважав за доцільне зберегти у той час. Але то така справа. Що трапилось, то трапилось. На мій погляд, ми обрали дуже довгий шлях. Англійці кажуть: «Ми дуже рідко не використовуємо можливість втратити можливість».

Сергій Соломаха. Рік тому наш земляк, юрист Юрій Бут, на питання журналістів, відповів, що він знає як обустроїти Україну, а саме: перший секретар повіту, він же перший бізнесмен, перший секретар партійного осередку теж перший бізнесмен. А де таке вийшло? Вже в Росії, а у вас в областях – Луганській, Донецькій. Це і є сенс перестройки. В мене питання до Вас, як до людини, яка має відношення до перестройщиків. Все таки – він правий чи ні? Юрій Бут зараз грає в українській політиці.

Віктор Мироненко. Перш за все, про Юрія Бута. Я, відверто кажучи, зі здивуванням спостерігаю за його політичними фігурами. Познайомився з ним випадково, десь років три-чотири тому. В бібліотеці підходить такий гарний хлопець, освічений, кандидат юридичних наук, відрекомендувався. Він чимось мене вразив. Людина досить просунута і вже з якимось політичним та особистим багажем в Москві. Каже: «Я вирішив повернути собі українське громадянство, що передбачає відмову від громадянства російського і збираюся їхати на Україну». Я з ним спілкувався – дуже розумна людина, він мені подобається. У нього такий гострий розум. Все, що він каже – серйозно, насправді дуже серйозно, хоча він формулює якимось дивно. Я багато думав и думаю про порушені ним проблеми.

Якось наш земляк, Віталій Коритич, повернувся із США. Там він викладав шість років, а поза тим (він людина діяльна) працював в архівах. І там знайшов цитату Льва Троцького, привіз її мені. Досі його благаю – дайте посилання на архів, бо не можу використати. Але сьогодні не наукова праця, отже можу використати. Початок цитати, Троцький пише (тридцять сьомий або тридцять восьмий рік): «Мене смішать спроби білої російської еміграції скинути Сталіна. Сталін оточив себе щільним прошарком партійної, державної бюрократії, яка задоволена своїм становищем і не дозволить цього зробити. Але зачекайте, пройде кілька десятиріч і ця бюрократія схоче зробити свої привілеї такими, що не залежать від волі Центрального комітету партії або її Генерального секретаря. Почнеться приватизація, от тоді і прийде час для справжньої пролетарської революції».

Це до того моменту, як ви говорили з Бутом. Тоді й почнеться час для справжньої пролетарської революції. Не дай боже, звичайно. Такого повороту подій я найбільше боявся у дев'яності роки. Розумієте, коли тепер кажуть «Горбачов винен» – так, звичайно, він, до речі, і сам не заперечує. Він каже: «Так, я винен, я зробив багато помилок, але в такій справі важко не помилятися». Сотні тисяч не дуже сумлінних і не дуже віруючих в справу чиновників відчули запах «великих грошей» і власності, а з іншої сторони страх репресій в третьому поколінні став слабшим. Тоді був такий тестовий момент – пленум ЦК КПРС 1987 р. Все політичне представництво цього величезного прошарку з усіх республік спостерігало, затамувавши подих, пришибуть Єльцина чи не пришибуть. От якщо пришибуть, значить ще рано, треба сидіти тихо. Якщо не пришибуть, то час прийшов, вперед. Коли вперед рвонули, то ні Горбачов, ні Сталін, ні Гітлер не допоміг би, ніхто. Тим більше, що вже не ті часи. Ніхто не погодиться у підвалах, як колись у приміщеннях нашого історичного факультету, стріляти в потилиці політичних противників. Наші спецслужби звикли ходити в європейських костюмах – холодна голова, гаряче серце, чисті руки, аби у підвал лізти і стріляти. Тому зупинити це вже було практично неможливо, хіба що мінімізувати, втримати. В чому проблема, на мій погляд. Наші лідери демократії – або вони справді вірили, або брехали – не знаю. Але як вони не могли зрозуміти, що керувати ринковою економікою, де сотні тисяч самостійних або відносно самостійних суб'єктів економічної діяльності, та керувати вільними людьми, які можуть вийти на вулиці й говорити, нехай навіть обмежено, в тисячу раз складніше, ніж Держпланом України чи Росії та відділом пропаганди власного Центрального

комітету партії. Йдеться про абсолютно різні речі. Цьому треба вчитися. Все одно, що взяти людину, яка їздить на «Газоні», посадити у «Боїнг» і сказати – лети. От як навчили, як вміли, так приблизно й тепер керують. Це дуже серйозно, ми все бачимо. А який вихід з цього? Назад?

Сергій Соломаха. В Китаї революція була пізніше, в п'ятидесятих роках – чому так вийшло. На середньому рівні там була молодь і сорокарічні вони ще встигли перебудуватися, а у нас по шістдесят років виповнилося і вони не змогли.

Віктор Мироненко. Я гарно знаю Китай. Порівняння з ним абсолютно некоректне. Це абсолютно інша ситуація. Там є маса, 950 млн. чоловік, що як жили, так і живуть, і нічого у них не змінилося. А всі процеси йдуть на рівні 20 – 30 млн. верхнього прошарку. Останнім часом я все частіше думаю про те, що, мабуть, успішність тієї чи іншої країни визначається не системою влади, не устроєм суспільно-економічним. Скажімо, коли я вперше відвідав США (тоді ще нікого не пускали) у мене відразу затаїлася якась підозра, бо там я побачив і соціалізм (афроамериканці), такий як у нас, а для деяких створили дикий капіталізм, для інших – первісне суспільство (індіанці). До речі, я радий, що тут присутні юристи, бо саме ви повинні знайти механізми, котрі дозволяють керувати суспільними процесами. Зрештою, отримаємо організоване суспільство, чи не організоване. Питання – чи спроможні політики поставити справу так, аби один одному на ноги не наступати. Щоб втрати, які можуть виникнути при соціальних заворушеннях, були меншими, ніж ймовірні здобутки.

Олександр Кухарук. Вікторе Івановичу, таку цитату з Троцького брав Джилас, без посилання, щоправда. І приблизно те саме можна прочитати у статті Каутського, за яку Ленін назвав його ренегатом. Приблизно 1922 р. Каутський написав: «Не зрозуміло, яку мету ставив Ленін, коли керував революцією. Якщо він прагнув зміцнити механізм своєї особистої влади, то він досяг успіху. Якщо ж він хотів зробити справу звільнення робочого класу в Росії дійсністю, то він посунув її років на сімдесят».

Віктор Мироненко. Складна проблема. Тепер у нас в Росії відродився інтерес до лівої ідеології, точиться дискусія з тих чи інших питань, дуже гостра дискусія. Я цьому радий. Хоча спроби, в тому числі мої, створити соціал-демократію як більш-менш організовану силу ні до чого не призвели. І в Україні те саме. Я не знаю чому. Можливо, нашими суспільствами, де поки що панує хірургія і всякі медикаментозні засоби, політична гомеопатія не сприймається, може наїлися раніше і тепер вже не можемо взяти. Політики отримали суверенітети, місця в Європейському парламенті і таке інше, люди, які хотіли грошей, отримали власність, а народ, середній клас, він же тепер ворушиться. В Росії цього не відчуваєш, там простір величезний. Москва нагодована, Петербург трохи нагодований і начебто тихо. А що там десь...

Олександр Крук. Вікторе Івановичу, скажіть будь ласка, така думка з'являється, – політика сучасного російського керівництва стосовно України нагадує політику нацистської

Німеччини до Чехословаччини напередодні Нюрнбергу. Як Ви до цього ставитесь?

Віктор Мироненко. Давайте розділимо запитання на дві частини. Перша. Ви знаєте, я б був радий, аби російські політики ставилися до України, як нацистські керівники до Чехословаччини. Парадоксально. На жаль вони тепер, як на мене (що чую, що бачу, спілкуюсь) втрачають інтерес взагалі. Єльцин казав – прокинься і спитай себе, що ти робиш для України. А нинішні російські керівники (у мене таке відчуття) були б раді, якби прокинулися ранком, а її немає. Як у анекдоті, що москалі в космос полетіли. Як, усі? От вони б щасливі були, що немає України, іде та труба по голому місцю і нічого немає. Це погано.

Ви використовуєте порівняння. На моє переконання, тут треба бути дуже обережним, адже кожна така спроба кульгає на одну чи на дві ноги. Я пам'ятаю, коли почалась перебудова їздив за кордон. Зокрема, ми з дружиною відвідали в Італії наших комсомольців-колег. Там я був абсолютно вражений, побачивши на демонстраціях намальовану на банері еволюцію серпа і молота у свастику. До речі, у своєму виступі я зазначив, дуже делікатно, що політична, ситуативна привабливість антикомунізму дуже небезпечна. Я тоді питав у італійців: «Хлопці, що ви робите. Адже у вас же в Італії комуністи були головними борцями з фашизмом. Не можна так робити». Вважаю, що то була технологія. Злочини є. Якщо судити лише по тому, що ті вбивали, і ті вбивали, ті катували, і ті катували – це не історичний підхід, він нікуди не приведе. Як на мене, з подібними явищами треба бути дуже обережним. Тому що природа їхня наче і схожа, але це все ж таки це різні речі, вони ростуть зовсім з різних політичних

середовищ. Такі порівняння для мене не прийнятні абсолютно. Це така примітивна політологія: зараз ми переможці, і ми засудимо. Я взагалі не визнаю засудження масове, групове. Юристи допоможіть мені. Відповідальність має бути завжди персональною. За злочин відповідай.

Олександр Крук. Масова антиукраїнська компанія в російських засобах масової інформації, риторика Костянтина Затуліна, Юрія Лужкова, багатьох інших видатних діячів, які постійно звучать в російських засобах масової інформації, – це продукт для внутрішнього споживання Росії чи супернегативне ставлення до України? Йдеться про свідомий курс на погіршення україно-російських відносин чи вирішення внутрішніх питань? До речі, кращої агітації за вступ до НАТО України немає.

Віктор Мироненко. Пане, Олександр, важке питання. Для відповіді на нього треба ще одну лекцію причитати. Але спробую. По-перше. Коли я виступав на Міжнародному конгресі українців, сформулював таке запитання: скажіть будь ласка, я ж буваю в Україні, знаю в Росії небагато (15 – 20 – 30) досить сумлінних цікавих дослідників, істориків, політологів, економістів – фахівців з сучасної України. Жоден з них не отримав ніколи жодного запрошення на жодний захід, де обговорюються проблеми російсько-українських стосунків в Києві чи в Україні. Куди не приїду, лише зайду в двері – тут стоять Затулін, Марков. Чому так відбувається? Це дотична відповідь до того, про що ви питаєте – чи внутрішнє чи зовнішнє. Звісно, внутрішнє. Це ж політичні технології. Затуліну вхід заборонили в Україну. Заходжу в Києві на форум «Україна –

Європа» (цього року наприкінці лютого у Києві), а він сидить. Так само Сергій Марков. Сидимо у дискусійному центрі Росія – Україна, обговорюються російсько-українські стосунки, він бере слово, а виступ один і той же. Він його не міняє взагалі. Чотири роки одне і те саме говорить. Марков виступив, після чого Лілія Шевцова, політолог російський з фонду Карнегі, звертається до присутніх і каже: «Слухайте панове, а Вам не здається, що давно треба встановити якусь нагороду Європейського Союзу за вступ України до НАТО. От вам – перший кандидат».

Це така політична технологія, але звертаю увагу на дві речі. По-перше, не знають вони Україну. 2004 р. приїхав Володимир Володимирович Путін, вийшов на українське телебачення і почав говорити українською мовою. Краще б він цього не робив. Президент Росії був абсолютно відвертий, йому хотілось зробити приємне українцям, а вийшло навпаки. Вони не знають України, не розуміють. Їх ніколи ніхто цьому не вчив. По-друге, дійсно бояться, тому що для сучасної російської політичної конструкції місце для майданів не передбачене. А приклад України дуже серйозний. Якщо щось відбувається в Прибалтиці, чи в Грузії, то ще така справа. Але в Україні – то вже дуже велика небезпека. Тому що немає кордону. Подивіться скільки в Москві послів працювало. Ось зараз новий приїхав, три дні тому, Костянтин Грищенко, побачимо. Вчителі приходять і йдуть, а другорічники залишаються. Який не приїде – він відразу питає, чому діаспора так погано тут працює. Дивіться, Азербайджанське посольство, вони ж самі щомісяця збираються, накривають столи, кличуть посла. Я кажу – ви що не розумієте, що ви кажете? Що таке соціальний статус азербайджанської діаспори в Москві? Це ларьки, лотки. Я з повагою ставлюся до

цієї роботи, але з числа українців – керівник служби зовнішньої розвідки, державне керівництво, усі корпорації найбільші – куди не плюнь, а в українця потрапиш. Вони не відчують себе інородними там. Я завжди кажу: хлопці, я не думаю, що імператор російський, чи цар московський, чи Генеральний секретар ЦК КПСС дуже любив українців. Так, він не любив їх, це ж ясно. Бо хто їх любить, як ми самі себе не любимо. Але вони весь час розуміли, що це таке. До Тихого океану українці ніколи не вважалися інородцями. Могли забороняти українську мову, не давати вчитись на ній. Але всі умови для того, щоб їхали, створювалися. Та я от сам – приклад. Батьки приїхали лише 1945 р. Я народився в Чернігові, а брат – в Іркутську. Туди, щоб їхали, а вони цього не роблять.

Інший аспект цієї справи – тепер в Україні цілий період в силу якихось міркувань згинув, як Атлантида. Радянської України нема. Наче її взагалі не було. Так же не можна, це неправильно. Сиджу на секції Міжнародного конгресу україністів, виступає цікава людина, я таку насолоду отримав від матеріалу. До речі сказали, що на «ко» – це адигське прізвище, а я думав що у мене українське. Виступав такий добродій, і говорить – Сов'єтский Союз. Я питаю: «Пане, скажіть будь, ласка що це філологічний чи політичний термін, чому як Союз – то Сов'єтский, а як Верховна – так Рада. А він: «Ми використовуємо автохтонні терміни, от як воно зветься, так от...». Так я прожив в Радянському Союзі двадцять років. Я жив. Це такі складні речі. Вони їх не розуміють. Ця радянська історія, вона ж не радянська, насправді як зветься – несуттєво. Це, фактично, процес революції, коли революція підкоряє якимось правилам, і коли про таку здатність забувають... Василь Ключевський стверджував:

«Історія, можливо, і не вчителька життя, вона наглядачка, яка карає за погано вивчені уроки». Україна булькнулася, говорячи словами Івана Лисяка-Рудницького, між політикою і історією (до речі, він вигадав цей термін). Так от – вся радянська історія України булькнула між цією політикою і історією, тому, що між ними знаходиться, на мій погляд, найбільший і найглибший океан в світі – це океан історичного невігластва.

Володимир Бойко. Вікторе Івановичу, одна думка з цього приводу. Як на мене, в Росії українці не вважалися інородцями в тому разі, якщо вони самі не відчували себе такими політично. Але як тільки українці починали відстоювати свої національні ідеї, виникали питання.

Віктор Мироненко. Я не можу погодитися з Вами, пане Володимире. Я абсолютно інформований і знаю, що робилося з тим, аби не допустити, як тоді розуміли, сепаратизму. Кажу вже про наш час. На рівні спілкування, де завгодно в Росії – нема такого сприйняття. Чотири роки, перелякавшись «помаранчевої революції», всі телеканали подають одне: тільки негативну інформацію. І що?

Володимир Бойко. Прояв такий, що за результатами соціологічного опитування, яке оприлюднили в Росії, українці посіли почесне третє місце серед її ворогів.

Віктор Мироненко. Перепрошую. Колись Наполеон казав, що існує три види брехні. Брехня особиста, на порушення клятви та статистична. Я інше скажу, що мене непокоїть як

українця. Нам треба повертатися до соціального аналізу проблем нашого буття. Міркую собі так: я ж за те, щоб всі в Україні розмовляли українською, щоб вона відродилася, розвивалася. Але об'єктивно, що в найближчій перспективі з цього вийде? Я зараз вже бачу. На жаль, молоді люди, українці, не вивчать англійську мову до того рівня, аби абсолютно легко адаптуватися. На рівні побутових розмов – все нормально, як тільки доходить до конкуренції, до вступу у вищий навчальний заклад, до складання іспитів, до захисту дисертацій чи до посідання якоїсь соціальної позиції на виїзді, де треба володіти чи англійською, чи російською – починаються проблеми. На жаль, я часто зустрічаю своїх земляків, які вже не володіють ні російською, ні англійською. Вони тепер приречені, в разі невдачі щодо працевлаштування в Україні, на виконання найбруднішої роботи за кордоном. Це дуже складний процес. Якщо підходити до нього з політичними гаслами, навіть з найкращими побажаннями – точно можна отримати щось абсолютно протилежне. Це вже можна назвати соціальною сегрегацією. Бо багатенькі хлопці пошлють своїх дітей вчитись до середньої школи в Велику Британію чи в Сполучені Штати. Вони чудово вивчать англійську мову і будуть конкурентоспроможними на всьому світовому просторі. Я розумію, що це неадекватна заміна, але йдеться про одиниці, відсотки, а то й долі відсотків. А що з усіма іншими робити? Та де ж ота відкритість, де те, що ми обіцяли людям? Що вони будуть вільні і таке інше.

Олександр Кухарук. Вікторе Івановичу, чому Російська імперія, Московське царство українцями відторгалися? На якомусь етапі розвитку починає йти мова про національне

усвідомлення росіян і виникнення російського етносу, суперетносу як національно ідентифікованого. В результаті і Російська імперія, і Радянський Союз розвалюються. Якщо з цього боку подивитися на цю проблему.

Віктор Мироненко. Ви маєте рацію. Абсолютно з Вами згоден. Але подивіться з іншого боку. Всі імперії розпалися. Але є лише одна країна, що святкує день розпаду своєї імперії. Дуже цікаво. Щодо Великобританії – то там співдружність націй залишилася. А от дату 12 червня, якщо мені не зраджує пам'ять, святкує вся Росія. Що святкується? Я лише за єдине – аби не спрощувати складні речі і не примітивізувати їх. Не вірте, коли кажуть, що є такі прості, швидкі рішення, що можна реалізувати, немає їх.

Василь Чепурний. Якщо ми краще знаємо росіян, як націю, ніж росіяни нас, то чому б не використати цю перевагу в досягненні наших національних інтересів? А якщо можемо, то в який спосіб це краще зробити?

Віктор Мироненко. Два зауваження. Перше: я не казав, що ми знаємо росіян краще, ніж вони нас. Навіть коли тепер читаю твори відомих істориків з еміграції, розумію одну дуже цікаву річ. Вони не бачать Росії. Для них Росія: Москва – Санкт-Петербург – Кремль – Смольний. Далі дуже розпливчасті уявлення. Я часто згадую Войцеха Ярузельського (до речі, організував інтерв'ю з ним після того, як його почали мотузити). Ярузельський пише в своїх мемуарах приблизно так: «Я ж такий русофоб, що уявити собі важко, бо спадковий

русофоб. У мене діди загинули у повстанні 1861 р. Батько загинув в боротьбі з росіянами. Ми втекли від німців в Західну Україну. Нас звідти заслали до Сибіру. Здавалося б, вже більшого русофоба уявити неможна. Але я був шокований, коли приїхав до Сибіру. Умови були страшні. Тоді я зустрівся з людьми, які зі мною останньої краюхою хліба ділилися. Там вже не було ні Москви, не Кремля, ні Петербургу. Там абсолютно інша ситуація. Я тоді почав розуміти, що не зовсім так, як мені здавалося раніше. Тобто, на жаль, нерозуміння і незнання існують з обох сторін».

Напряму не вийде, як і у нас напряму не виходить. Коли хтось каже: «Я розумний, вас повчу», – то краще нехай йде, сам розберусь. Але якісь засоби впливу можуть бути. Ми от жартували. Кажуть – подивіться, що голландці зробили, переодяглися у помаранчевих і програли, іспанці не вдягалися – і виграли. Це жарт, але, як на мене, серйозний. Не треба вдягатись у помаранчеве, коли граєш з росіянами.

Сергій Лепявко. У іспанців була жовта футболка, а цифра – синя.

Віктор Мироненко. Сергію Анатолійовичу, це дуже цікаво. Значить жовто-блакитний діє легше, ніж помаранчевий.

Сергій Лепявко. А питання у мене таке. Антиукраїнська, фактично, ідеологічна війна, яку веде Росія. У фільмах – поганий українець, а на Арбаті продається серед інших сувенірів посвідчення хохла. Йде якась гумористична передача, розповідаються анекдоти на національному ґрунті – про чукців та

інших. Мене український момент цікавить. Це державна політика, політика, яка провокується якимись колами? Чому так масово?

Віктор Мироненко. Шановний пане Сергію. По-перше. Я б Вам міг зараз навести не менший перелік неподобств і взагалі речей, які пишуться в Україні про Росію. На Міжнародному конгресі українців почитав виступ директора Інституту Росії в Україні. Я настільки русофобського тексту ще не бачив, хоча їх дуже багато. Нажаль, і в Україні, і в Росії приблизно однаково. Хоча в чомусь Ви праві: в Україні це не носить такий характер пропагандистської кампанії, а в Росії це має місце. Я спробую це пояснити. По-перше, дійсно є якесь політичне міркування. Тобто не саме українство, не Україна як така, не українська культура, а випередження Україною процесів демократизації і побоювання зворотних впливів на Росію та її ймовірна реакція на такі речі. Вони вважають, що такими заходами роблять якесь щеплення. Тобто справа не в тому, щоб сформувати якісь українофобські настрої. Мета стоїть інша – не сприймати процесів демократизації, які за дуже різних обставин відбуваються в Україні. І, по-друге, сьогодні, на жаль, абсолютно нетерпимий прямиий вплив економічних і комерційних структур на політику. Тобто «Газпрому». Все, що робиться, всі неподобства, їх підняття на солідний рівень засобами масової інформації, можна пояснити тим, що за все це платиться. Не так прямо – нате вам гроші і скажіть що-небудь антиукраїнське. Справа в тому, що підтримують тих, хто робить подібні речі. Економічні інтереси я вам поясняв. Краще продавати газ за 400 \$, ніж за 130 \$.

На жаль, тут існує ще одна обставина, дуже серйозна, яка мене непокоїть. В Росії навіть у людей серйозних, критичних є таке уявлення: російсько-українські взаємини настільки щільні, історичні, тверді і міцні, що їм ніщо не завадить. Ну що, зроблю я собі політичний чи економічний «гешефт» на українофобії чи на русофобії, а вони все-одно залишаться. Так люблять два народи один одного, що нанести їм якийсь збиток неможливо. Вони все одно будуть, вічно. Щодо цього, я думаю, вони помиляються. Нещодавно дивився соціологічні дослідження, здається Євразійський моніторинг проводився. Мене там вразила цифра: в Україні 37,6 % населення вважають Росію дружньою державою, а в Росії – 17,5 %. На мою думку, це така гра. Політична і економічна гра. Я б не став зараз її характеризувати як продуману політичну лінію, але як елемент запобігання того, що вони звуть кольоровими революціями, – так.

Василь Чепурний. Вікторе Івановичу, Ви казали про ідеологічну завершеність геополітичної конструкції України. Наскільки ви вважаєте завершеною геополітичну конструкцію Російської Федерації з огляду не стільки на Чечню, на Дагестан, а навіть на Татарстан?

Віктор Мироненко. Я не зовсім зрозумів питання. Зараз спробую його зрозуміти. Я розумію, про що Ви кажете, лише не збагну, як перша частина питання поєднується з другою. В тому, що стосується російських проблем, то їх там вистачає. Я ніколи нікому не пропонував хвалити чи копіювати російську ситуацію, вона не щастя таке Процес демократизації в Росії призупинився і навіть зупинився – навіть не знаю, радіти цьому чи

засмучуватися. Як людина все-таки демократичних переконань, я засмучуюсь. А з іншого боку, як людина, що має політичний досвід і знає, що не завжди це веде до бажаних результатів, замислююся. Коли веду мову про Україну, яка переоцінює ступень завершеності геополітичної глобальної політичної конструкції, я маю на увазі зовсім конкретну ситуацію. Тобто «задерши штани бігти за комсомолом», будь-якою ціною в європейський Союз і в НАТО. Між тим, моя думка, доля Європейського Союзу і НАТО зовсім не відомі. Якщо говорити про НАТО, то я своїм студентам пояснюю просто. Тут також економіка. Марксистський аналіз. Знаєте, Маркса нікуди не викинеш в концептуальних речах. Що таке НАТО? Це тисяча генералів з усіх країн-учасниць. Зарплата у них в Брюсселі втричі більше, ніж на батьківщині. І місце служби вже зайнято. Тому ці генерали, як спартанці в Фермопільському проході з царем Леонідом, до смерті стоятимуть, аби НАТО збереглося.

Хоча, з іншого боку, звичайно, я розумію Президента України, коли він казав: «Ми повинні обрати систему безпеки». Я з ним згоден у першій частині, він стверджує: «На нинішньому рівні озброєнь індивідуально ми захистити себе не можемо». Правильно. Друге, він каже, що протистояння для нас неприйнятне. Ось тут, до речі, є питання. Ми шукаємо форми колективної безпеки. Якщо продовжити далі, то нині найефективніша форма колективної безпеки – НАТО. З цим важко сперечатися. Але й тоді конфронтації не минути!

Втім, доля ЄС і НАТО абсолютно не визначена. Тепер Лісабонський договір йде, вже все тріщить по швах. Мені, між іншим, сподобалася позиція молдован. Я не знав про них нічого. А вони кажуть: «Що нам потрібно від Європейського Союзу?»

Чотири свободи – пересування людей, капіталу, товарів і послуг. Ми домовилися, що їх отримаємо, а якщо так – навіщо нам вступ до ЄС?» Друге вони твердять, але я розумію, що порівнювати тут некоректно, навіщо нам якийсь блок? Молдова – маленька країна, не помітять, переступлять, бахнуть. Тому ми будемо краще нейтральними, як Швейцарія. Водночас самі молдовани стверджують, що є наші сусіди, вони більше за розмірами і, можливо, їм таке недоступне. Тому тут нема жодної інвективності стосовно України. Я просто кажу, що перед тим, як вибудовувати схему довгострокового забезпечення власної безпеки, я не порівнюю з Росією, необхідно подумати про те, як виглядатиме ситуація в світі через 15 – 20 – 25 років. Порахувати скільки коштуватимуть енергоносії.

Василь Чепурний. Питання у мене було інше. Наскільки завершеною є конструкція Російської Федерації?

Віктор Мироненко. Ні, не завершена. Абсолютно не завершена.

Сергій Соломаха. Вона може розпастися і тому – або демократія і розпад, або авторитаризм і велика Росія.

Віктор Мироненко. Зараз ми з Вами вступаємо до дискусії, яка мені дуже не подобається. Нині в Росії чергова тема – «Україна розпадеться». Я кажу: «Господи спаси Вас, щоб Україна розпалась». «От України дві: є східна, є західна. І вона розпадеться». Тепер Ви кажете, що Росія розпадеться. Не дай Бог. До речі, з приводу того, розпадеться чи не розпадеться. Я

російським хлопцям своїм пояснював. Поїхали ми з дружиною до Львова (я його люблю ще з молодості). Приїхав до міста, походив і за два дні все зрозумів. Ідеологічного підґрунтя тієї боротьби, що приписується, нібито там такі завзяті націоналісти, дуже і дуже мало. Без сліз дивитись на Львів не можна. І таке враження, що жодна копійка не доходить до муніципального бюджету. Все, що заробили в Україні на металі чи на паливі, – з'їли на сході, що не доїли – з'їли у Києві. А в столиці перерозподілення ресурсів відбувається. Крім національної ідеї та ідеології націоналізму нічого не мають. Отже, що їм залишається, тим і борються.

Українська ситуація мені подобається більше, ніж російська. Хоча ви зараз скажете: жити гарно в Росії, а звідти любоватися Україною. Україна просунулася далі. Це не гарантія того, що щось не трапиться. Росія зупинилася. Що після цієї зупинки – не знаю. Тому що в Росії відсутній соціальний больовий синдром. Ви читали мемуари Миколи II? Він пише за три – чотири дні до подій в Петрограді: «Небо синє, пташки літають, я ходив, говорив з тим-то». Він взагалі не відчував, що відбувається. А я свій досвід маю, вже радянський, коли кричав на пленумах ЦК: «Схаменіться, дивіться що робиться». У відповідь: «Не треба нас лякати, ми все знаємо». В Росії, може тому, що щільність населення незначна, величезна територія чи ще щось, але от трапляється все якось раптом. Немає ніяких передумов, ніяких ознак, симптомів. Бах – звідкись взялося.

Володимир Бойко. Як в Чернігові свого часу події «ковбасної революції», 6 – 7 січня 1990 р.

Віктор Мироненко. Це ж мій сокурсник Валерій Заїка. До речі, такий гарний хлопець, такий гарний студент, відмінник.

Василь Чепурний. А ви до Чернігова привезіть свого друга Михайла Горбачова.

Віктор Мироненко. Та він не хоче! Каже: «Ну що це таке?». Він мене вже в націоналісти зарахував. «Ти націоналіст, не розумієш, якщо Росія та Україна об'єднаються, то буде 82 % економічного потенціалу Радянського Союзу». Михайло Сергійович, дорогенький, я ж не проти щоб об'єднатись. Справа в тому, як це зробити.

Тамара Демченко. Ви говорили про Центр українських досліджень. Скажіть будь ласка, у Вас вже є якась друкована збірка?

Віктор Мироненко. Тамаро Павлівно, на жаль, немає. Ви ж розумієте, якщо Рада прийняла рішення лише в лютому, то все тільки починається. Ми зробили дві речі. Конференцію провели, дуже цікаву на мій погляд, «Україна і Росія. Історія та образ історії». Організатори – Московський державний університет, наш Центр, Інститут слов'янознавства академії наук. Проїшлися по всій історії – від Трипільської культури до сьогодення. По-друге, часопису ще свого нема, але я головний редактор журналу «Современная Европа» і хочу знайти якусь форму співробітництва в цьому Центрі. Таку неформальну, може віртуальну, але щоб спілкуватись, може дописувати і таке інше. З'явилася українська проблематика і в цьому журналі. Там

вийшли друком три – чотири мої статті, за які отримав багато чого: і за п'яту українську республіку, і за все інше. Михайло Коваленко написав в третьому номері про Івана Мазепу. Мені сподобалось, достатньо об'єктивний рельєфний образ. І Андрій Костирев з Чернігівського філіалу Київського славістичного університету надіслав статтю «Україна – буфер реформ». Оприлюднено у четвертому номері. Поки що користуємося такими можливостями, але я маю свій сайт, з осені почнемо створювати і веб-сторінку Центру.

Людмила Пархоменко. Питання про середній клас в Україні. Ви сказали, що він сформований, може об'єднатися і навіть представлений в різних галузях. У нас в Україні думка, що такого класу немає і не скоро він ще буде, тому що його затискають. І якщо він, на Вашу думку, існує, то чим відрізняється від середнього класу в Росії?

Віктор Мироненко. Дякую. По-перше. Я не сказав, що він є, він формується, дає знати про себе, про своє існування. Я не можу його зараз окреслити, не можу точно його сформулювати, дати якісь характеристики, але відчуваю, що він є. Інакше – хто ж це все зробив? Його треба вивчати, треба дивитись. Він інший, він не підпадає під традиційне поняття «середній клас» до якого ми звикли, він відрізняється від середнього класу в європейських державах, але його присутність у політиці, на мою думку, вже відчувається. І згадуючи про Михайла Сергійовича. Коли я вперше почав їздити додому, він мене питає: «Як там, на Україні?». Я йому кажу: «Не ображайтесь, але краще, ніж за Вас». Чому краще? Я бачу одну річ. Є селянські господарства.

Дозволили все-таки продавати, чого не було в радянський час, тобто товарність почала рости. Оскільки в Україні немає в достатній кількості ні нафти, ні газу, ні ще чогось такого, щоб давало такі державні прибутки як в Росії, то виживають за рахунок того, що росте знизу, як трава через асфальт. От дивіться, перші поверхи будинків в центрі міста. Цього ж ми в Росії не бачимо. У Чернігові (я не знаю чи гарно, чи погано) всі перші поверхи скупаються і відкриваються якісь крамнички. Не знаю, як вони там живуть, але людині, яка приїжджає один раз на рік, це видно, кидається в очі. Оскільки немає «датської хвороби» нафтогазової, то навіть ті політики, що може й не хочуть, але мусять спиратися на те, що може вирости саме так. Тому вони обережніші. А в Росії... Хоча я розумію, що, мабуть, умови роботи малих та середніх підприємців досить важкі. В політичному житті України, як на мене, ознаки існування цього досить великого соціального прошарку вже існують. Він вже починає якимось там через тих, чи інших політиків формувати свої вимоги. В Росії, на жаль, такого просто нема.

Людмила Пархоменко. Яке місце займає інтелігенція в цьому плані? І чи займає?

Віктор Мироненко. Дивлячись яка. На мою думку, займає, тому що, навіть порівняно з радянським часом, відносний соціальний статус інтелігенції зсунув її економічно приблизно на позиції людей, які займаються малим і середнім бізнесом. Вона – складова частина нового класу. Є інша інтелігенція – і в Росії, і тут, пригоровані при владі, що мають структури і прибутки зовсім інші. Але в масі своїй – це той самий середній клас, який

ще не володіє іншими можливостями, крім свободи творчості, а це вже, до речі, чимало. Я не хочу, аби у Вас склалося враження, що я не ціную отриманих свобод, можливості писати, працювати, робити, доступу до документів для наших істориків, відкриття архівів... Але в тому, що стосується економічного та соціального становища переважної більшості інтелігенції, на жаль, майже нічого не зроблено. Колись в радянському Союзі жартували, легко було керувати, бо все суспільство ділилося на дві категорії: «задоволених» і «незадоволених». «Задоволеними» опікувався ОБХСС, а «незадоволеними» – КГБ. Все було добре. А тепер...

Дмитро Гринь. Вікторе Івановичу, питання полягає ось у чому. Повертаючись до футболу. На зустріч зі Швецією російські вболівальники принесли на стадіон величезний портрет Петра I, але на матчі з Іспанією нічого не було.

Віктор Мироненко. Кажуть, що принесли Берію, але через програш не підняли.

Дмитро Гринь. Але якщо б вони вийшли до фіналу з Німеччиною, Ваші прогнози, щоб вони тоді принесли? Чи не є це ознакою певної кризи?

Віктор Мироненко. Вболівальники вони і є вболівальники, дуже важко сказати, що у них в голові.

Микола Бойко. Я Віктора Івановича знаю давно і він, очевидно, мене теж пам'ятає. На превеликий жаль, я не читав у нього лекцій і сьогодні вперше в житті почув його виступ у

вигляді змістовної лекції. Безперечно, в нашій аудиторії навряд чи знайдеться людина, яка б на такому горизонтальному рівні бачила зазначену ситуацію. Червоною ниткою через Ваш виступ пройшла ідея єднання. Нас не можна роз'єднувати. Це дуже складна і небезпечна справа. А такі речі пропонуються і з того, і з цього боку. Ми у своїх негараздах, так як і росіяни, шукаємо винних. Очевидно, це зовнішній вихід із становища, треба шукати витoki негараздів. І це наша історія. А історія – не тільки підручники, це наше життя. І підручники – один з факторів формування цієї ментальності. Нам не треба шукати винних, бо в такому разі доведеться бромом запасатися. Я бромом не знайшов, в мене завжди валідол.

Сьогодні, зайшов у наш «Мегацентр», там є відділ літератури різної за напрямками. Не одна полиця з російськомовними виданнями. З них я вибрав більш достойне, для мене це підручник «История России», що виданий у Мінську. Попросив також показати мені полицю, де є українські видання. І я з усього міг знайти лише Павла Загребельного «Хвора душа». Так що давайте ми подивимося на себе, тому що нам, можливо, значно важче читати історію України в тому процесі всесвітньо-історичного розвитку, ніж історію Росії. В чому складність? Ми дуже багато недопрацюємо і шукаємо винних.

Є такі речі, що написані науковцями в публіцистичному плані. Наприклад, три фактори, що їх сформулював Сергій Соловйов: географічний, демографічний і хід зовнішніх подій. Діалектичне їх переплетіння – складне завдання. Якщо хтось добре розгадає його, то такого дослідника вже можна вважати істориком. Ми часто до того підходимо фрагментарно. Я дивлюсь на нашу перебудову. Не встигли ми ухвалити Акт проголошення

незалежності, як одні пішли на Захід, інші – за Росією. А де ж Україна тоді? Я не думаю, що ми не спроможні дійти. Просто така у нас історія. Я дивлюся на дві найбільш крайні її фігури: гетьмана Петра Сагайдачного (за Миколою Костомаровим жив так: «Помагай Бог і Вашим і нашим», – і виживав) і Володимира Щербицького – високоавторитетну людину, який у критичний момент казав: «Ну, Володя, давай зателефонуємо у Москву, що там скажуть московські бояри». А ця людина, фактично, була третьою особою в державі. Очевидно, як все складно, складно нам, а з цього всього треба виходити. А те, як Ви зв'язали нитками, ще й на такому високому рівні сучасні відносини, робить Вам честь. Дякуємо Вам.

Віктор Мироненко. Щиро дякую за добрі слова. Про підручники. По-перше, я дуже радий, хоча радити нема чого, треба працювати. Академік Чубар'ян сказав мені, що включили до історичної підкомісії державної комісії Ющенко – Путін, тепер – Медведєв. Вони випустили два підручника. Один – «Історія Росії», що написаний російськими істориками і перекладений українською мовою тут, в Україні, і такий же «История Украины», перекладений російською мовою, надрукований в Росії.

Мені дуже приємно було чути Ваші слова про Володимира Васильовича Щербицького. Я дійсно цю людину глибоко поважаю за порядність, можу бути незгодним з якимось із його поглядів, але людина абсолютно порядна. Напередодні, коли їхав з Києва дав велике інтерв'ю газеті «Факти». Мене запитали: «Ви проходили співбесіди по всяким кабінетам. Що Вам запам'яталося найбільше?». Відповідаю – колись ми з

Білом Келером, кореспондентом газети «Нью-Йорк Таймс», під час інтерв'ю посперечалися. Він стверджує: Вас призначили, я заперечую: обирали. Зрештою кажу йому: «Біле, спершу призначили, а потім – обрали, проголосували». Так от, найбільше запам'яталася бесіда зі Щербицьким. Ким він був тоді – можна собі уявити. Прийшов час для зустрічі з першою особою, перед тим, як на пленумі обиратимуть секретарем ЦК комсомолу України. Дочекався я цього дня, весь трясусь, перебрав все, що він може запитати (внески комсомольські, збори, облік, все), заходжу. По-перше, я таких кабінетів ще не бачив. Наприкінці там такий маленький стіл. Підійшов, сів. Він сидить, на мене дивиться і палить. Палить і дивиться. І я мовчу. Потім встав із-за столу, сів за приставного столика, подивився на мене і, я був шокований, несподівано українською мовою каже: «Хлопче, ти українську мову знаєш?». «Володимире Васильовичу, відверто кажучи, не знав, але завдяки Ніжинському державному педінституту, за два роки, здається, опанував. Розумію точно». «Тоді, – каже, – що тобі розповідати. Йди і працюй. Єдине пам'ятай: керівник може керувати сімома людьми, все, восьмого ти вже не контролюєш. І друге запам'ятай, що в Україні є дві речі, які не можна передоручати нікому: кадрові питання і національні. Все, іди». Як це трактувати? До речі, мені було дуже важко переконати Горбачова, що, по-перше, ніколи Щербицький не претендував на посаду Генерального секретаря, і по-друге, він дійсно дуже щиро хотів зрозуміти – що відбувається, як треба зробити? Коли ми з дружиною були у її подружки, дружини покійного академіка Багалія, то пішли на Байкове, на його могилу. Йду і дивлюсь, соромно – не був, не бачив – стоїть могила Щербицького. Дуже скромний пам'ятник, Стелла, але я

підійшов – там фотокартка. Стояв і двадцять хвилин дивився у вічі. Там все. Якщо щось хочете зрозуміти у тій метушні, яка була в ті останні роки, в тих очах все: і любов до України (він щиро любив Україну, по-своєму, я не знаю як знайти людину, яка б більше її любила), і нерозуміння, і неможливість змиритися з тим, що все ж таки у нього йшло з дитинства. Я вибачаюсь за цей виступ. Дякую Вам.

Володимир Бойко. Шановне товариство, ми працюємо понад дві години. Візьму на себе сміливість оголосити, що треба завершувати. Але все-таки останнє запитання, будь ласка.

Сергій Соломаха. Це стосується головного висновку, який Ви зробили зі своєї доповіді. Ми вже завершили етап революційний і повинні перейти до наступного етапу. І який наступний етап?

Віктор Мироненко. Не знаю. Я ж не гадалка, я історик. Думаю, що чекають дуже складні роки, дуже складні речі. Для України в тому стані, в якому вона тепер, парламентсько-президентська республіка підходить більше. Треба навчитись жити в цій республіці. Коли кричать, що Олександр Мороз зрадник, я відповідаю: «Хлопці, ви спочатку розберіться, про що ви кажете. В лексиконі парламентської республіки такого слова, як політична зрада, не існує. Вона тому і парламентська республіка, що там сьогодні одна коаліція, завтра друга, післязавтра – третя». Коли країна строката, коли в ній дуже багато різних частин, то, на мою думку, парламентська республіка підходить найкраще. І щось треба робити з корупцією,

в хаті повинен бути господар. Хтось повинен контролювати все це діло. Прийшли одні – тих посадили, прийшли інші – посадили інших. Це ж не рішення. Коли я стверджую, що революція закінчилась, то йдеться про відносне почуття, як я собі уявляю. Від ілюзій ми відійшли і приблизно бачимо, що можемо тепер зробити. А от тепер треба робити, бо в іншому разі нова революція почнеться. В Росії – ще та стара, а в Україні – нова.

Я щиро вдячний, що ви прийшли і слухали, вибачте за українську мову, все-таки десять місяців на рік – забуваю деякі слова. Дозвольте привітати вас всіх з 1100-річчям Чернігова. Хоча я вже не знаю, як рахувати. Їду – 1300, Олександр Соколов каже – 1100. Але все життя пишався, пишаюся і буду пишатися, що народився в цьому місті. Я об'їздив майже весь світ і кажу вам чесно – кращого нема. Приїжджаю в Київ і кажу: привіт вам, Мономаховичі від нас, Ольговичів. А у всіх інших випадках, коли питають: «Рим – гарне місто?», я погоджуюсь: «Друге гарне, а перше – Чернігів».

СПИСОК УЧАСНИКІВ «КРУГЛОГО СТОЛУ»

Бойко Володимир – директор Чернігівського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій, кандидат історичних наук;

Бойко Микола – професор Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка, доктор історичних наук, професор;

Гринь Дмитро – заступник декана Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка, кандидат історичних наук, доцент;

Демченко Тамара – доцент кафедри історії України та археології ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка, кандидат історичних наук, доцент;

Крук Олександр – доцент Чернігівського державного технологічного університету, кандидат історичних наук, доцент;

Кухарук Олександр – декан соціально-економічного факультету Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій і праці, кандидат історичних наук, доцент;

Лепявко Сергій – завідувач кафедри історії слов'ян ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка, директор Сіверського інституту регіональних досліджень, доктор історичних наук, професор;

Мироненко Віктор – керівник Центру українських досліджень Інституту Європи РАН, головний редактор журналу «Современная Европа», радник Михайла Горбачова, кандидата історичних наук;

Пархоменко Людмила – журналіст газети «Деснянська правда»;

Соломаха Сергій – журналіст газети «Сіверщина»;

Чепурний Василь – редактор газети «Сіверщина».

В «круглому столі» також взяли участь юристи райдержадміністрацій, представники юридичного відділу апарату облдержадміністрації, обласного управління юстиції, журналісти, викладачі вузів м. Чернігова.